

Kur'an Araştırmaları Vakfı
KURAV

Günümüzde
Sünnetin Anlaşılması
[SEMPOZYUM TEBLİĞ VE MÜZAKERELERİ]

29-30 Mayıs 2004, BURSA

Editör
Salih KARACABEY

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphaneleri	
Dem. No:	14/153
Tas. No:	297.3 GÜN.5

KURAV YAYINLARI
BURSA 2005

KELÂMCI BAKIŞ AÇISININ HADİSÇİLERİN SÜNNET ANLAYIŞININ ŞEKİLLENMESİNE ETKİSİ

Yard.Doç.Dr. Hüseyin KAHRAMAN

UÜ İlahiyat Fakültesi

Allah'a hamd, Resûlüne salât ve selam ile başlıyorum.

H. I. asrın sonlarından itibaren teşekkül etmeye başlayan çeşitli ilim dalları, İslâm kültürünü oluşturan bir bütünün parçalarıdır ve bu açıdan çok kesin hatlarla birbirlerinden ayrılmaları söz konusu değildir. Her ilim dalı, bilgi ürettiği alanın keşiştiği noktalarda diğerleri ile belli bir ilişki içine girmiştir. Buna rağmen ilim dalları, kendi alanlarının gereklerine uygun birer metot benimsemiştir. Buna paralel olarak hadisçinin de, kendine has belli bazı kabulleri teşekkül etmiştir. Bu teşekkül süreci herhangi bir dönemle sınırlı kalmamış, hadis âlimi, yeri ve zamanı geldiğinde, selevî tarafından ortaya konulan prensipleri döneminin ihtiyaçlarına veya genel kabullerine göre yeniden değerlendirmek ve şekillendirmek durumunda kalmıştır.

Hadis ilminin hem teşekkül sürecine hem de ilerleyen dönemlerde kendi içinde uğradığı değişimlere etki eden en önemli faktörlerden biri de kelâm ilmidir. Zira kelâmın alanına giren itikadî, siyasî ve sosyal gelişmelerle, hadisin 'ilim dalı' hâline gelme süreci arasında yakın bir ilişkisi vardır. Bu ilişkiyi şekillendiren temel hususlar ise, kelâmcının kendi alanıyla ilgili metodolojisi ve sistematığıdır. Kelâmcı sistemine göre İslâm'ın temel prensipleri inanç esaslarıdır. Diğer tüm hususlar 'inanç' kriterine göre değer kazanır. Bundan dolayı, inanç çerçevesine giren konuların hem tespitinde hem de ispatında kullanılacak verilerin kesin ve güvenilir olması gerekir. Kelâmcılar bu çerçevede akıl, duyular ve haber olmak üzere üç bilgi kaynağı belirlemiştir. Hadis, bu kaynaklar içinde haber kapsamında ele alınır. Ancak haberin verisi doğrudan bilgi oluşturmaz. Akıl, bu haberin güvenilir olduğuna onay vermesi gerekir. Kelâmcılara göre 'güvenilirlik' vasfını taşıyan haber çeşitleri, mütevâtir haber ve haber-i resûldür. Mütevâtir haberdeki temel güven unsuru; aklın yalan söylemelerine ihtimal veremeyeceği çokluğa sahip râvilerden gelmesidir. Bu özelliğinden dolayı 'zorunlu bilgi gerektiren' haber kelâmcılara göre mütevâtir haberdir. Ancak kelâmcıların bu kabulü,

özellikle Sünnî kelâmcılar açısından, beraberinde bazı sıkıntıları da getirmektedir. Nitekim ilk dönemlerden beri toplumda kabul edilmekte olan kabir azabı ve şefaatin varlığı gibi daha ziyade sem'îyyâta taallûk eden esaslar hep âhâd habere istinat etmektedir. Zira âyetlerin bu hususlara delâleti zannîdir. Bazı kelâm kitaplarında bu konuların işlenmesi esnasında mütevâtir haberin 'lafzî veya rivayet yönüyle mütevâtir', 'manevî mütevâtir', 'amelî mütevâtir' gibi bazı sınıflara ayrılması, bu sıkıntıyı çözmeye yönelik çabalar olarak değerlendirilebilir.

Güvenilir haberin bir diğer çeşidi olan haber-i resûl, bir peygamberden sâdir olmuş haberdır. Bu haberdeki güven unsuru ise, peygamberin ismet sıfatına sahip olması ve mucizelerle teyit edilmesidir. Haber-i resûl, kalbi tatmin edecek en doğru haberdır. Ancak kaynağından sâdir olduktan sonra bize, mütevâtir olarak gelebileceği gibi, râvi sayısı itibarıyla bu güveni sağlamayacak bir yapıda da gelebilir. Bu durumda haber 'âhâd' olur. Haber-i resûl, ilk asırda âhâd yolla nakledilmesine rağmen II. ve III. asırlardan itibaren mütevâtir seviyesine yükselirse 'meşhûr' adını alır. Özellikle Ehl-i sünnet kelâmında kullanılan meşhûr kavramı, sened yapısına bakılmaksızın, halk arasında yaygın olarak bilinen haberlere de delâlet etmektedir. Meşhûr haber, kelâmcılara göre bir açıdan mütevâtir bir açıdan da âhâd haberlere benzediği için, ifade ettiği bilgi de 'zannî' veya 'zaruf' yerine 'ilmü tuma'nîne' (kalbi tatmin eden bilgi) şeklinde isimlendirilmiştir. Ulemanın böyle haberleri kabul edip değerlendirmeye değer bulmaları, meşhûru 'ilmi ve ameli gerektiren bir delil' durumuna getirir. Bu tespitlerden hareketle, kelâmcıların meşhûr terimini de itikâdî hükümlere mesned kılınacak haberlerin çerçevesini genişletmek için kullandıkları söylenebilir. Zira kelâmcılara göre âhâd haber, zaruf değil ancak zannî ve istidlâfî bilgi ifade eder. Bu nedenle akaidle ilgili meseleler böyle haberlere bina edilemez. Zira böyle bir haberin Hz. Peygamber'e aidiyeti şüphelidir.

Haberlerin bu şekilde râvi sayısına göre taksim edildiğine dair ilk veriler, I. asrın sonları ile II. asrın başlarına aittir. Nitekim 131/748'de vefât eden Vâsıl b. Ata haberleri, haber-i 'âmm ve haber-i hâss şeklinde iki kısma ayırmıştır. Vâsıl'dan 73 yıl sonra 204/819'da vefat eden İmam Şâfi'nin de haberleri aynı kritere göre taksim ettiği görülür. Bu ilk taksimlerde haber-i hâss ile bir kişinin verdiği haberin yani haber-i vâhid'in kastedildiği anlaşılmaktadır. Ancak zaman içinde bu kavramın kapsamında bir genişleme olmuş, haber-i vâhid terimi, râvi sayısına bakılmaksızın 'mütevâtir seviyesine çıkmayan haber' manasında kullanılmaya başlanmıştır.

Güvenilir bilgiye ulaşma endişesiyle ilk kez kelâm ilminde gündeme gelen ve daha sonra fıkıh ve usûl alanlarında da benimsenen mütevâtir-âhâd ayırımının, hadisçiler tarafından benimsenmesi biraz zaman almıştır. Zira mütevâtir haber hadis usûlünde tenkid dışı kabul edilir. Hadisçiler mesailerinin büyük çoğunluğunu âhâd haberlerin tenkidi için harcadığından mütevâtir haber, hadis ilminde meselâ 'sahîh-zayıf ayrımı' gibi temel konulardan biri olmamıştır. Nitekim 360/971 yılında vefât eden ve

ilk müstakil hadis usûlü yazan kabul edilen Râmeihürmüzî mütevâtir haberden bahsetmez. Hâkim en-Nisâburî (405/1014) ve İbn Abdülberr (463/1071) gibi V. asır hadisçilerinin kullandığı mütevâtir terimi ise, sonraki hadisçiler tarafından ıstilahî değil sözlük anlamında kullanımlar olarak değerlendirilmiştir. Bu terimi ıstilahî manasıyla kullanan Hatîb el-Bağdâdî'nin (463/1071) ise, bu tavrıyla usûlcülere tâbi olduğu ifade edilmiştir. Sonraki hadisçiler tarafından yapılan bu değerlendirmeleri, değişime açık olup olmama ile ilişkilendirmek mümkündür. Hadisçilerin mütevâtir ile ilgili bu tavırlarının belki en önemli sebebi, hadis literatürünün hemen tamamının âhâd haberlerden oluşmasıdır. Zira bu terimin kullanımını fikhçılara ve fıkıh usûlcülerine izâfe eden İbnü's-Salâh'ın da dediği gibi "Hadisçilerin naklettiği haberler arasında mütevâtir neredeyse yok gibidir." Zira bir haberi mütevâtir seviyesine çıkaracak râvi sayısı hadisçilere göre dört, kelâmcılara göre ise en az yedi-sekiz ile başlamaktadır. Hatta Mu'tezile'den bazıları, hem sayı hem de râvilerinin taşıması gereken özellikler açısından çok daha ağır şartlar ileri sürmüştür. Dolayısıyla hadisçilerin aradığı şartlarla bile çok az sayıda bulunabilen mütevâtir hadis, kelâmcıların kriterleri dikkate alındığında iyice azalmakta ve muhtemelen hiç kalmamaktadır. 'Güvenilirlik' kriterinin böyle haberlere inhisar edilmesi hadisçilerin sistemi açısından büyük bir dezavantaj olacaktır. Zira hadisçilerin, başta kelâmcılar olmak üzere çeşitli gruplara karşı geliştirdikleri sistemin hem tespit hem de ispat kaynağı, âhâd haberlerdir. Buna rağmen özellikle V. asırdan sonra hadisçilerin, kelâmcıların yaklaşımına bağlı kalarak, genel manada âhâd haberin ilim ifade edip etmediğini sorguladıkları, VI. asırdan sonra ise zarurî bilgiyi mütevâtir habere izafe ettikleri görülür. Hatta zarurî bilginin izahı konusunda hadisçi yaklaşım tarzı ile kelâmcı bakış açısının tamamen aynı olduğu bile söylenebilir. Meselâ bu konuyu nispeten daha ayrıntılı işleyen İbn Hacer'in hem yaklaşımı hem de seçtiği ifadeler, Eş'arî kelâmcı Taftâzânî ile büyük benzerlik arz etmektedir. Kelâmcının mütevâtir hadisi kendi içinde çeşitli gruplara ayırması da, hadisçi tarafından benimsenmiştir. Zira bu, hadisçi için de 'güvenilir' haber dairesinin genişlemesini sağlayacak, kelâmcının bu buluşunu kendi sistemini savunmak için yine kelâmcıya karşı kullanacaktır. 'Ru'yetullâh'ın imkânı' konusunda Mu'tezile'ye karşı kullanılan hadisleri bu konuya örnek vermek mümkündür.

Mütevâtir haberle ilgili olarak zaman içinde ulaşılan bu görüş birliğine rağmen, âhâd haberin itikâdî konulardaki otoritesi hususunda hadisçilerle kelâmcılar arasında büyük ihtilâf yaşanmıştır. İlk iki asırda âhâd haberin bu yönünü sorgulamak, hadisçinin gündeminde değildir. Daha sonra ise hadis ilminin önde gelen simaları, ya Buhârî gibi zımnen ya da İmam Mâlik, İmam Şâfi ve Ahmed b. Hanbel gibi sarahaten, âhâd haberin itikâdî meselelerde delil olabileceği görüşünü savunmuşlardır. Ancak hadisçiler içindeki bu genel kabulün özellikle V. asırdan itibaren değişime uğradığı görülür. Zira bu dönemden başlamak üzere, âhâd hadisin itikâdî meselelerde delil olamayacağı konusunda kelâmcılar gibi düşünen meselâ Hatîb el-Bağdâdî ve Nevevî (676/1277) gibi hadisçilere rastlanır. Ancak bazı hadisçilerde bu değişim böyle bir-

den ve tûmden olmamış, seçmeci bir tavır geliştirilmiştir. Nitekim hadisçi geleneğine sıkı bağlılığı ile tanınan İbnü's-Salâh, âhâd haberin zann ifade ettiğini kabul etmekle birlikte *Sahîhain* hadislerine yakînî-nazarî bilgi izafe etmiştir. Yine İbn Hacer, hem Buhârî hem de Müslim tarafından nakledilen, çeşitli tariflere sahip olan ve meşhûr râviler tarafından nakledilen bir hadisin kat'iyet ifade edebileceğini söylemiştir. Bu konuda ayrıca, hadisin kaynağına değil de muhtevasına işaret eden görüşler de vardır. Bu görüşe göre de âhâd haber, akaidin temel meselelerinde değil de nispeten fûrû' sayılabilecek kabir azabı ve kıyamet ahvali gibi konularda delil olabilir. Âhâd hadislerle ilgili hangi özelliğe vurgu yapılırsa yapılsın hadisçinin geliştirdiği bu tavır, bütün âhâd hadislerin itikadî konularda delil olamayacağını kabul edilmesi açısından önemlidir. Hadisçinin şu veya bu özelliği aramak suretiyle âhâd hadisin çerçevesini daraltması, kelâmcı bakış açısına kayıtsız kalamadığını göstermektedir. Ancak görünen odur ki, âhâd haberin itikadî konularda delil olup olmaması konusundaki bu görüşlerin tamamı teoride kalmış pratiğe dökülememiştir. Kendinden emin gibi görünen ve başta kelâmcılar olmak üzere çoğunluğa izafe edebileceğimiz 'âhâd haber itikadda delil olmaz' görüşünü savunanlar bile, yeri geldikçe bu gibi haberleri de kullanmışlardır. Özellikle Sünnî kelâmcıların sem'iyât konusunda kullandıkları hadislerin hemen hepsi böyledir. Ancak bunun farkında olan kelâmcılar meselâ Mâtürîdiyye'den Neseî "Bu konudaki haberler şöhet ve istifâza derecesine ulaşmıştır." derken Eş'arî kelâmcı Tefâtzânî "Kulların birleşmesiyle nasıl sağlam bir ip oluşursa, zannın zanna eklenmesiyle de yakîn oluşur, dolayısıyla âhâd haberler bir araya getirilince manevî mütevâtir hâline gelir." demektedir. Ancak bu noktada kelâmcıların, itikadın her meselesinde bu yaklaşımı sergilemediğini, sisteme uymayan haberleri, hangi vasfa sahip olursa olsun, red veya te'vîl ettiklerini vurgulamamız gerekir.

Bu noktada gündeme gelen red ve te'vîlin özellikle 'anlamaya' ilişkin hususlara delâlet ettiği görülmektedir. Bunlar özellikle haber ile elde edilen verilerin, aklın değerlendirilmesine bağlı olduğunu ifade eden kavramlardır. Kelâmcılara göre haberin verilerini kontrol ederek doğruluğunu veya yanlışlığını tespit, aklın yetkisindedir. Zira akfî delil tek veche sahiptir, değişikliğe ihtimali yoktur. Haber kapsamına giren her veri ise, ister âyet olsun isterse hadis, çeşitli vecihlere ihtimal taşıyabilir. Bu nedenle aklın gereklerine uygun vecihlerden birine sarfı yani te'vîl edilmesi gerekir. Bu değerlendirmelerden anlaşıldığına göre te'vîl, görünen mananın anlama ve yorum açısından, daha doğrusu sisteme uyum yönüyle, problem teşkil ettiğini gösterir. Bu özelliği ile te'vîl, metin sahibinin kasdını ve muradını sorgulamak manasına gelecektir. Böyle bir işlemde tahrîf ve tebdîl ihtimali vardır. Bundan dolayı, hadisçilerin de içinde bulunduğu selef âlimleri, H. I. yüzyılın sonlarında Mu'tezile ile ortaya çıkan bu yaklaşıma sert tenkitler yöneltmiştir. Selefte göre nassın zahiriyle yani verilenle yetinmek gerekir. Kelâm ilmi açısından bakıldığında da İmâm Eş'arî (324/936), İmâm Mâtürîdî (333/944), Ebû Bekir el-Bâkillânî (403/1012) gibi ulemanın selevin izinden yürüerek bu gibi nassları te'vîl etmedikleri görülür. Ancak başka bir açıdan bakıldığında

selefin 'Allah'ın sıfatları, mahlukatın sıfatlarından başkadır, eli vardır ama bizim elimiz gibi değil.' yaklaşımı da bir nevi te'vîldir. Ayrıca Allah'ın sıfatlarının anlaşılması hususunda ana hatlarıyla tasvir ettiğimiz yaklaşımı ısrarla savunmasına rağmen İmam Mâlik'in, Arapçadaki kullanımı dikkate alarak bazı nassları te'vîl ettiği, bu kullanıma uymayanları ise Allah'a havale ettiği ifade edilmektedir. Öyleyse Mu'tezile ile başlayan ve bir anlama yöntemi olarak nasslara tatbik edilen te'vîlin, kısa bir süre sonra Ehî-i sünnet içerisinde de gündeme geldiği düşünülebilir. Zira teşbih ve tecsîm fikrine ilâveten İslâm coğrafyasının genişlemesini takiben Müslümanların karşı karşıya geldiği bazı düşünceler meselâ Mecusîlerin dualist, Hristiyanların teslisî, Yahudilerin baskıcı ve belirleyici tanrı anlayışı karşısında selefin 'nasıl vârid olmuşsa öyle inanılır' şeklindeki statik yaklaşımı özellikle İslâm itikadî ile ilgili nassların izahında yetersiz kalmıştır. Ayrıca Arapçanın Arap olmayan insanlar tarafından kullanılmaya başlaması da dikkate alınması gereken başka bir husustur. 'Evrensel' özelliği bulunan bir dinin tüm insanlara hitap etmesi gerektiği açıktır. O hâlde İslâm'ın özellikle itikadî ilkelerinin, bu hususların dikkate alındığı bir sistem içinde anlaşılması ve anlatılması gerekecektir. Bu amaçla Mu'tezile tarafından kullanılmaya başlayan te'vîl, önceleri kesin bir dille karşı çıkılmasına rağmen bir süre sonra Sünnî kelâmında da benimsenmiş, özellikle 478/1085'de vefat eden Eş'arî kelâmcı Ebü'l-Me'âlî el-Cüveynî'den itibaren 'sistematik' diyebileceğimiz bir yapıya kavuşmuştur. Bu yapıyla te'vîlin, aynı tarihlerde hadis ilminde de etkisini göstermeye başladığı görülür. Bu gelişmenin yaşandığı tarih için kesin hatlar belirlemek ve kelâmcı olsun hadisçi olsun her bir âlimin söz konusu çerçeveye harfiyen uyum gösterdiğini söylemek zor olsa da en azından bir genelleme yapmak mümkün görünmektedir. Te'vîle karşı geliştirilen tavrı en net şekilde ortaya koyması ve bu konudaki tarihî sürece işareti açısından özellikle Allah'ın sıfatları ile ilgili bir örneğin incelenmesi faydalı olacaktır.

Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyurur: "Gecenin son üçte birlik kısmı geldiği zaman Rabbimiz dünya semasına nüzûl eder ve şöyle buyurur: Yok mu dua eden kabul edeyim, yok mu isteyen vereyim, yok mu af dileyen affedeyim." Buhârî (256/870) bu hadisi zikrettiği bâba "Yurîdûne en yübeddîlû kelâmallâh" âyetini başlık yapmış ve bu başlık altında hemen tamamı haberî sıfatlarla ilgili yedisi kudsî toplam on sekiz hadis nakletmiştir. Bu tavrı ve özellikle de koyduğu başlıkla Buhârî büyük ihtimalle, sıfatlarla ilgili yorum yapılmaması gerektiğini, bunun Allah'ın kastı ile uyuşmama ve dolayısıyla tebdîl ve tahrîf tehlikesi taşıdığını belirtmek istemektedir. Hadisçiler arasında Zührî (124/741), Süfyân es-Sevîrî (161/777), İshâk b. Râhûye (238/852), Ahmed b. Hanbel (241/855), Hattâbî (388/998), Beyhâkî (458/1066), İbn Abdülberrî (463/1071) gibi ulemaya göre de bu ve benzeri hadisler te'vîl edilmemelidir. Ancak V. asrın sonları ile VI. asrın başlarından itibaren genelde Sünnî düşüncede özelde ise hadis ilminde tek tek her âlimde olmasa bile genel manâda te'vîle karşı olumlu bir yaklaşım görülür. Nitekim bazı hadisçiler, az önce naklettığımız hadiste geçen "nüzûl" kelimesini, ya "Allah'ın rahmeti, emri veya melekleri"

ya da "o saatlerde dua eden Müslümanlar için ikbali, lütfu ve dualarına icabeti" şeklinde yorumlanmışlardır. Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî (543/1148), İbn Kesîr (774/1372), İbn Hacer (852/1447), 'Aynî (855/1151) ve Süyûtî (911/1505) genel manada te'vîl taraftan hadisçilerden birkaçıdır. Bu hadisçilerin öncelikle konu ile ilgili temel yaklaşımları özetledikleri görülür. Buna göre Müşebbihe bu nassları zahîrî ve hakikî manasında anlamakta, Mu'tezile ile Hâriciler inkâr ve iptal etmekte, Selef ise keyfiyetten ve teşbihten uzak, vârid olduğu şekliyle inanılması gerektiğini ifade etmektedir. Bu tasvirden sonra adı geçen bu hadisçiler 'Allah'ın zatına ve şanına uygun te'vîl vecihlerinin varlığına" işâret ederler. Verilen bu bilgilerden, sayılan yaklaşımlardan hiçbirinin artık ihtiyacı karşılamadığı, bunlar dışında bir bakış açısına gereksinim duyulduğu anlaşılmaktadır.

Genel olarak te'vîl metodunun benimsenmesinde bir benzerlikten ve hatta bir etkilenmeden söz etmek mümkün görünse de, hadisçilik ve kelâmçılık mesleği arasında çok önemli bir fark vardır. Bu fark kelâmcı açısından, te'vîlin hemen yanı başında giden ve zaman zaman başvuru alan 'red' keyfiyettir. Bir âhâd hadisî sisteme muhalefeti durumunda, kelâmcıdan kelâmcıya değişiklik göstermekle birlikte, gündeme gelen ikinci husus reddir. Red durumunda hadisî, hadisçi açısından taşıdığı değer yani sıhhat durumu dikkate alınmaz. Öyleyse kelâmcıya göre "Hz. Peygamber'den sâdir olmuştur" denilebilmesi için bir hadisî belli bir sistem dâhilinde anlaşılabilmesi gerekir. Hâlbuki hadisçide bu işlemler tersten başlar. Yani ilk adım hadisî sıhhat derecesinin tespitidir. Anlama çabası ancak sahih hadis üzerinde icra edilir. Zira zayıf hadis, Hz. Peygamber'e nispet edilme açısından bazı kusurlara sahiptir.

Diğer bilgi kaynaklarının ve özellikle de aklın verilerine uymayan hadislerin reddi veya te'vîli yönündeki uygulamalar, kelâm ilminin pek çok alanında kendini gösterir. Meselâ "imanın altmış veya yetmiş kusur şubeden oluştuğunu" bildiren hadis, bu konudaki tavrı yansıması açısından önemli bir örnektir. Zira bu hadis özellikle ilk dört-beş asırda başta hadisçiler olmak üzere iman tasdik, amel ve ikrar gibi çeşitli rükünlerden oluştuğunu iddia edenlerin delili durumundadır. *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturmuş kitapların tamamında yer alan bu hadis kelâmcılar tarafından ya 'âhâd olduğu' gerekçesiyle reddedilmiş ya da te'vîle tâbi tutulmuştur. Meselâ Matürîdiyye'den Ebû'l-Mu'in en-Neseî, bize öncelikle temel kuralı hatırlatır ve itikadî konularda böyle âhâd bir hadisî kullanmanın bâtil olduğunu ifade eder. Ayrıca içerdiği "veya" ifadesi de 'şüpheli belirtisi' olup râvide bulunması muhtemel bir gaffete delâlet etmektedir. Bu nedenle böyle bir hadisî delil olarak kullanılması fâsittir. Zira Hz. Peygamber'in böyle bir konuda şüpheye düşmesi mümkün değildir. Eş'arî kelâmcı Teftâzânî (792/1389) ise, iman tasdikten ibaret olduğunu kabul etmesine rağmen bu hadisî en-Neseî gibi reddetmeyip 'imanın semere ve âlâmetlerine' hamletmekte, böylece te'vîl cihetini tercih etmektedir. Hadisçilere göre ise hadis sahihtir ve Neseî'nin gündeme getirdiği râvi şüphesini iptal edecek meselâ "altmış dört" şeklinde net bir ra-

kamla da nakledilmiştir. İşte bu sebeple bazı hadisçiler, örneğin IV. asır ulemâsından Hattâbî, bu hadisi zahiri mânâsı ile anlamış, Kur'ân'ı ve hadis literatürünü tarayarak zikredilen rakama uygun hususlar tespit etmeye çalışmıştır. V. asır ulemâsından Beyhâkî de, bu hadisin tahfizi ile başladığı *Şu'abu'l-îmân* (Beymî 1990) isimli yedi ciltlik büyük eserine imanın yetmiş yedi şubesini sayarak son vermiştir. Ancak özellikle V. asrın sonlarından itibaren hadisçilerin, genel itibarıyla te'vîl yönünü tercih ettikleri görülmektedir. Meselâ Ebû'l-Mu'în en-Nesefî ile aynı mezhepten olmasına ve imanı, kalbin tasdikinden ibaret görmesine rağmen Aynî (854/1450), herhangi bir kusura bahsetmeden bu hadiste ifâde edilen hususları, imanın aslına değil fer'ine hamletmiştir. Ona göre hadiste kullanılan rakam mecazi olup kâmil ve tam bu iman için söz konusudur. Öyleyse denilebilir ki bu hadisin metni 'bir' dışında hangi rakama işaret ederse etsin, en-Nesefî tarafından (büyük ihtimalle) reddedilecektir. Çünkü Mâtürîdiyye'ye göre iman tek şubeden yani 'tasdik' şubesiyle ibarettir. Nesefî'yi reddetmekten gerçek âmîl hadisin, Kur'ân ve akıl ile tespit edilen ilkeye ters düşmesidir. Ancak o, görünen sebep olarak hadisin âhâd olmasına ve kendi ifadesiyle 'râvisinin gafletine' dikkat çekmiştir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki hadisçiler, hadisin âhâd ve mütevâtir şeklindeki taksiminde, mütevâtirin lafzî ve manevî kısımlarına ayrılmasında ve belli bir donernden sonra te'vîl metodunun tatbikinde kelâmcı bakış açısından etkilenmişlerdir. Aslında metodolojiye ve anlama ile ilgili bu hususlar, kolektif aklın ulaştığı bir netice olarak, Allah ve Peygamber'i tarafından verilen bazı ipuçlarından hareketle mezhep, meşrep ve mesleğine bakmadan, entelektüel bir Müslümanın ilâhî hakikatleri anlama çabası olarak da değerlendirilebilir. Yani bu konuların, bir etki-tepki ilişkisinden bahsetmek sizin, kendi mecrasında varlığını devam ettiren bir ilim dalında, şartların gereği olarak gündeme gelen doğal değişimler olduğu da düşünülebilir. Ancak tarihi süreç açısından hadis ilmindeki bu gelişmeler, ya kelâm sahasındaki gelişmeleri takip etmiş, ya da bunlara bir tepki olarak yani sonradan gündeme gelmiştir. Öyleyse bu durumun bir 'etkilenme' ve 'tepki verme' şeklinde değerlendirilmesi daha doğru olacaktır. Bu durum hadis ilmi için eksi puan değildir. Aksine bir ilim dalının, çalışma alanının keşif ettiği noktalarda diğer ilim dallarıyla bir etki-tepki ilişkisine girmesi veya kendine uygun hususlarda onları taklit etmesi, varlığını devam ettirmesinin ve tekâmülünün gereğidir. Bu süreç günümüzde de devam etmektedir ve etmelidir. Hadis âlimi, selefinin çok uzun sürede oluşturduğu muazzam birikimden istifade etmek ve ona dayanmak zorundadır. Ancak Hz. Peygamber'in anlaşılması açısından İslâmî ilimlerde ve özellikle sosyoloji ve psikoloji gibi ilim dallarında gündeme getirilen yeni yöntem ve yaklaşımları değerlendirmesinde de en az bu kadar zaruret vardır.

Sabırla dinlediğiniz için hepinize teşekkür ediyorum, saygılarımla sunarım.